

FUNCȚIA FIGURATIVĂ A ANALOGIEI ÎN DENUMIRILE DE PÂINE

CZU: 373 373.612.2:664.66

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10648811>

Ludmila Zbanț

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID 0000-0001-6974-6474

The research on the issue of bread names falls within the area of socio-cultural realities and reflects the way in which the cognitive and linguistic picture of the world has been created in Romanian and French-speaking societies. As a staple food of any society, bread has undergone numerous evolutions both in material and imaginary terms, as each ethnoculture has distinguished itself in its own way in the recipe for the preparation of this food, but also in the way of naming bread. This is in direct relation to national traditions and customs or in accordance with certain daily activities of the bearers of the language and culture concerned. In the article below we have tried to analyse the more specific trends that have emerged in the Romanian and French cultures in relation to the subject announced in the title.

Cuvinte cheie: analogie, cultură, funcție figurativă, metaforă, panificație.

Keywords: analogy, culture, figurative function, metaphor, baking.

Subiectul propus în prezenta comunicare vizează modul de denumire a unui aliment esențial pentru existența omenirii – pâinea. Experiența și cunoștințele privitor la acest aliment susțin ideea că istoria pâinii este țesută pe evoluția umanității în general, manifestând un specific în dezvoltarea civilizațională a comunităților etno-culturale concrete. Ne vom referi, în particular, la imaginea pâinii în civilizația românească și cea franceză. De la bun început amintim că atitudinea deosebit de grijulie față de pâine s-a materializat în felul de a denumi acest produs, iar creativitatea pe care o descoperim în prezent în denumirile de pâine, tradițional pune în valoare existența unor legături de ordin pragmatic, simbolic, metaforic, poate și estetic, deseori vădind o atitudine „evlavioasă” față de pâinea noastră cea de toate zilele...

Totuși, se pare că apariția denumirilor de pâine are sursele în caracterul dialectic al relației dintre intuitiv și achiziționat, adică în capacitatea umană de a produce un număr nelimitat de fraze (în cazul prezentei cercetări este vorba mai curând de imagini), iar conflictul între „a explica” și a „înțelege”, care se referă concomitent la epistemologie și la ontologie, are o istorie de lungă durată. (Ricoeur, 1977 : 126)

După cum subliniază P. Ricoeur, este vorba despre niște dezbateri care se sprijină pe o simplă analiză a felului nostru de a gândi și de a vorbi despre lucrurile care necesită totodată exprimarea concepțiilor noastre tocmai despre lucrurile respective. (*Ibidem*) Lingvistul francez consideră că această condiție duce într-un început la o ruptură epistemologică dintre conceptele de „a explica” și de „a înțelege”, căci termenul „a explica” desemnează teza non-diferențierii, a continuității epistemologice ce se constituie între științele naturii și științele despre om, iar „a înțelege” pune accentul pe ideea unui specific categoric prin care se caracterizează științele despre om. Astfel, susține Ricoeur, avem în față o dihotomie care atribuie celor doi termeni de referință câmpuri epistemologice distincte, care necesită analize diferite.

Dacă avansăm în viziunile cu privire la dimensiunea epistemologică, altfel spus, dacă încercăm să urmărim procesul cunoașterii așa cum acesta se desfășoară în cadrul științelor, vom

ajunge la ceea ce Profesorul E. Coșeriu numește „cunoașterea lucrurilor” (2013 : 132), care se află în relație nemijlocită cu semnele. Ne interesează în special relațiile „care se instituie între semne și cunoașterea noastră despre lucrurile desemnate, pe baza relațiilor dintre semne și cunoștințele pe care utilizatorii semnului le au despre obiectul desemnat.” (*Ibidem*)

Este evident că diferiți purtători ai unei culturi și, respectiv, ai limbii care o vehiculează, cunosc lucrurile în moduri distincte, afirmație valabilă și pentru denumirile de pâine. Fiecare tablou imaginar se datorează condiției unei decupări particulare a realității extralingvistice de către purtătorii limbii și culturii respective. În atare circumstanțe, din co-funcționarea imaginii și a conceptului rezultă diverse simboluri care sunt niște constructe culturale și care transmit relația semnului cu obiectul respectiv, formând tabloul conceptual și lingvistic al lumii, adică conturând tabloul imaginariului cognitiv și lingvistic al unei comunități etnoculturale.

În cercetările contemporane de lingvistică franceză este bine cunoscută teoria *imaginarului lingvistic*, elaborată și ulterior dezvoltată de A.-M. Houdebine-Gravaud (2005). În funcționarea noțiunii analizate se observă pe de o parte, o interferență cu domeniul psihologiei, căci imaginarul lingvistic presupune reflectarea unei reprezentări mentale, iar, de altă parte, se face referință la conlucrarea cu sociologia, în care se operează cu noțiunea de reprezentare colectivă sau reprezentare socială. (*Ibidem*: 11)

Teoria analizată pornește de la dinamica lingvistică prin care este evidențiată atitudinea evaluativă a vorbitorilor față de limba sa, adică față de lucrurile sau fenomenele expuse, corelate, totuși, cu normele obiective (funcționale și sistemice, ulterior precizate și denumite norme sistemice și norme statistice). Lingvistica franceză subliniază că termenul de *imaginar* este utilizat cu o valoare conotativă și înglobează corelația dintre real, imaginar și simbolic, (*Ibidem* : 14) ceea ce permite o analiză diferențiată a efectelor discursive rezultate din co-funcționarea triadei de referință în comunicare.

În contextul celor spuse, este potrivit să-l cităm pe Cl. Hagège : « Le trait le plus fascinant, peut-être, de l’univers des langues est leur diversité. Or, ce ne sont pas les différences d’aptitudes qui en font la mesure ». (1996 : 47) Cercetătorul francez manifestă o atitudine mai degrabă încurajatoare în fața afirmației despre o varietate destul de amplă a limbilor pe Terra și a modului de reflectare a lumii materiale în fiecare din ele, susținând « Mais doit-on s’en tenir au constat de cette variété ? On peut, certes, dire que bien qu’elle ne reflète aucune diversification physique de l’espèce, elle coïncide souvent – ou même est liée par un rapport profond – avec une diversité d’univers sensoriels et de structurations de l’espace et du temps chez les groupes humains selon leurs habitudes sociales. » (*Ibidem* : 50) Din cele afirmate în citatul precedent rezultă că există nivelul global și cel local al reprezentărilor, al imaginilor lumii legate de cunoașterea lucrurilor în general, iar, în cazul subiectului analizat în prezenta comunicare, extindem ideile respective spre un domeniu vital pentru omenire – cel al alimentelor, mai exact, al pâinii.

În scopul de a prezenta și de a explica tabloul funcționării denumirilor de pâine în limbile română și franceză, încercăm să delimităm, pe de o parte, elementele cu un statut cvasi-universal, adică înregistrăm prezența acestui aliment practic în culturile tuturor etniilor socioculturale, iar, de altă parte, trebuie să acceptăm existența unor divergențe tipologice rezultate din condiția că, „în anumite circumstanțe, semnele lingvistice pot evoca, în timpul folosirii lor, chiar o cunoaștere a lucrurilor foarte specifică”. (Coșeriu, 2013 : 133) Această idee își găsește confirmarea și în spusele lui Ch. S. Peirce prin următoarea afirmație succintă, dar foarte pertinentă : „En général, nous pouvons dire que les *significations* sont inépuisables”. (Peirce, 1978 : 98)

Printre cercetătorii francezi, vom aminti numele H. Walter care a realizat un studiu în

bază de chestionar cu referire la denumirile de pâine în spațiul francez, incluzând și denumirile regionale pentru acest produs alimentar.

Se consideră că etimologia substantivului analizat se trage din limba latină – *panis*, nume atestat la Plin l’Ancien sau la Juvénal. (*Apud* : Walter, 2022 : 117) Regăsim lexemul respectiv fără schimbări esențiale practic în toate limbile romanice. Astfel, cercetătorul A. Eremia ne informează că „Cuvântul pâine ne-a rămas moștenire de la romani. În latină etimonul său *panis* a fost creat pe baza verbului *pasco*, *-ere*, care însemna „a mânca, a se hrăni”. Cuvântul e cu adevărat vechi, însă, după cum s-a menționat, nu e mai vechi decât însăși pâinea. Pâinea există de când grâul, iar grâul de când lumea”. (Eremia, 2020)

Ne-am propus să observăm modul în care s-a extins varietatea de denumiri ale produsului dat în două culturi ca urmare a unor efecte analogice sau de similitudine : este vorba despre unități lexicale dezvoltate creativ de către vorbitorii de limbă română sau franceză datorită sentimentului metaforic asociat unor unități lexicale. Nu putem neglija nici legătura cu tradițiile și obiceiurile locale, adică e bine să punem în valoare faptul că există anumite feluri de pâine create pentru situații concrete legate de evenimente speciale, cu valori simbolice, ale diferitor comunități.

Zonele de similaritate în structurile analogice diferă de la caz la caz, uneori chiar este problematic de stabilit cauza ce provoacă efectele de metaforizare pe care le înregistrăm în anumite unități lexicale ce denumesc un fel de pâine.

Analogia constituie un proces important al cogniției umane și permite, în primul rând, trecerea de la informația cunoscută spre una nouă prin intermediul unor aproximații, adică este vorba despre reconceptualizarea obiectelor cunoscute pentru a le prezenta sub forma unor noi structuri, astfel contribuind la dezvoltarea imaginarului cognitiv, dar și a exprimării lingvistice a acestuia. Distingem două situații de funcționare a proceselor analogice : a) la nivel individual, când sunt generate structuri analogice disponibile în sistemul cognitiv al unui locutor ; b) la nivel de grup, când se produc structuri analogice disponibile la nivelul unei anumite limbi.

Pentru domeniul alimentelor la care ne referim este mai pertinentă abordarea socială a fenomenului. Să nu uităm că, pentru a înțelege esența lucrurilor, nu este suficient să cunoaștem doar limba, trebuie să cunoaștem lumea, adică procesele sociale și reprezentările cognitive care motivează imaginarul cognitiv și lingvistic al subiecților implicați în comunicare. Acești factori contribuie la formarea anumitor modele sau stereotipuri în gândirea umană, activate în funcție de situația socială de comunicare. Există modele particulare, ele reflectă o informație ce se formează în urma unor situații concrete, și modele comune sau sociale, acceptate de membrii unei comunități socioculturale. Limba, naționalitatea și apartenența la o anumită confesie religioasă sunt factorii de bază care condiționează specificul culturii și al mentalității unui popor și, respectiv, limba reflectă unicitatea personalității, a viziunilor asupra lumii și al comportamentului unei persoane care este parte a acestui popor. Totodată, limba este un instrument specific al oamenilor care îi unește și care servește pentru a transmite experiența socioculturală a comunității respective, adică a normelor culturale și a tradițiilor, a experiențelor naturale și tehnologice.

Lingvistul basarabean A. Eremia vorbește cu mult respect despre pâine : „Pâine este un cuvânt de rară semnificație, cu sonoritate de vers și poezie. Pâinea este cel mai de preț dar al naturii, sfințit însă de plugar prin grijă și muncă, prin dragostea sa față de glie. Pâinea e bunul material și spiritual păstrat de la strămoși”. (2020)

În contextul denumirilor de pâine, ne referim la unele situații încadrate, de exemplu, în tradițiile și obiceiurile populare. *Colacul* (din bulg. *колач* (*Ibidem*)), are o semnificație aparte și

se întâlnește la cele mai importante momente din viața creștinilor: botez, nuntă și înmormântare, dar și la alte zile mari. Se consideră că un colac sugerează prin forma sa rotundă infinitul și nemurirea. Dicționarul explicativ al limbii române informează că : *colác* (coláci) este un fel de pâine, în formă de inel, împletită din mai multe straturi de aluat. La nuntă și botez colacul este semn de bucurie. În tradiția națională a românilor, fiecare etapă a nunții este însoțită de un colac : *colacul de întâmpinare* ; *colacul miresei*, împodobit cu diverse ornamente – păsări, flori – și cu împletituri ; *colacul mirelui*, *colacii nașilor*, de obicei, doi sau trei colaci mari (colaci asemănători sunt oferți nașilor la botez). Alteori se vorbește despre *pâinea mirilor (jemne)* – colaci frumoși împodobiți cu flori (jemne), pregătiți din aluat de cozonac.

Un sinonim pentru colac este *covrig* : se spune mai ales despre colacii sau covrigii de o anumită formă, ce se împart de pomană pentru odihna sufletului unui mort. La înmormântare colacul semnifică trecerea omului prin viață, închiderea ciclului vieții și un pod de trecere către o lume nouă, lumea de dincolo. Iată câteva detalii pentru colacii oferți ca pomană (dexonline.ro): *colacul mare*, destinat unui preot sau dascăl, acest colac de formă circulară este înconjurat de două împletituri și are deasupra două chifle rotunde și două cruci dispuse simetric; *colacii lăaturalnici* formează o pomană de 17 colaci, dintre care unul se presupune pentru Domnul, altul pentru Fecioara Maria, 10 pentru mort și 5 *liturghioare* sau *covrigi în formă de două 8 încrucișate*; *colacii de la ușa cuptorului* reprezintă un grup de 11 colaci ce se împart calzi (dexonline.ro). Mai există colaci oferți la ceremoniile funerare : *scara*, colac din fășii împletite și unite în formă de scară ce semnifică trecerea prin viață a omului și a spiritului către cealaltă lume – scară care urcă sufletul la cer ; *crestate* – un alt simbol al ritualului de înmormântare și al celui de pomenire.

Vorbind despre sărbătorile populare, vom aminti *crăciunelul* – un colac mic, împletit în forma de cifra 8 neîncheiată în partea de jos, destinat sărbătorilor de Crăciun și care sunt oferți colindătorilor. De asemenea, *crăciuneii* sunt ținuți la icoană până la sărbătoarea de Bobotează, apoi, conform tradiției, sunt împărțiți vitelor pentru a avea putere să efectueze muncile agricole. Nici *sfințișorii* în forma cifrei opt nu lipsesc din casele creștinilor când sunt prăznuiți cei 40 de Sfinți Mucenici. Colacii sunt dați de pomană în această zi de sărbătoare.

Putem constata că în denumirile produselor de panificație create după tehnologia de *colac* funcționează o dublă natură a imaginii – materială (de formă și conținut) și spirituală (de simbol) – realizând, în primul rând, funcția denotativă de prezentare, dar nu lipsesc nici diferite funcții conotative, de cele mai dese ori cele care vin din datinile populare românești.

În denumirile de pâine întâlnite în prezent în spațiul Republicii Moldova, de cele mai dese ori înregistrăm interferențe ale cuplului denotativ-conotativ, cu o dominantă spre denotativ. Această constatare este cauzată de prezența mai mult sporadică a unor structuri cu un caracter metaforic, iar denumirea felului de pâine este, mai curând, o descriere a componenței produsului respectiv: franzelă „*De Grâu*” *Tradițională*, franzelă „*Bran*” *cu tărâțe*, franzelă „*Albă*” *superioară*, franzelă „*Panmix*” *cu maia și fibre*, franzelă *cu făină integrală*, pâine *pentru toast cu malț* ș. a. Alteori, denumirea pâinii se datorează unor rețete tradiționale, tipice pentru anumite spații socioculturale din afara Moldovei: rețeta este respectată în procesul de fabricare a produsului concret: pâine *De Riga*, preparată conform rețetei clasice letone; pâine *Krakow*, este preparată conform unei tehnologii străvechi, fără utilizarea drojdiei de panificație; pâine „*Borodinskii*” *original*, are o istorie de câteva secole și se produce după rețeta clasică. Mai rar întâlnim manifestarea laturii metaforice sau simbolice în denumirile de pâine, care funcționează, totuși, în câmpul semantic al surselor sau al componentelor utilizate în fabricarea pâinii: pâine *Glie*, franzelă cu tărâțe *Lan*, pâine *Livadia* cu fructe, pâine *Nucușor* (cu nuci).

Totodată, este de subliniat că, în cultura franceză, inclusiv cea regională, sunt înregistrate denumiri de pâine din cele mai neașteptate ; ele pun în valoare imaginarul francezilor legat de acest aliment. Vom aminti că francezii au oferit lumii *bagheta* – un fel de franzelă cunoscută mai mult de un secol. Este un aliment care, la fel ca și vinurile și cașcavalurile franceze, este perceput ca un simbol al Franței în exteriorul țării. Totodată, bagheta poate fi considerată în prezent un aliment globalizat, căci este cunoscut și apreciat în diferite colțuri ale lumii, inclusiv în Republica Moldova și în România.

Dexoline informează că noțiunea de baghetă are câteva semnificații, prima fiind cea de bastonaș subțire de lemn, os, metal etc. cu care dirijorii conduc orchestra sau corul. Un al doilea sens transmite noțiunea de bețișor subțire, urmează mai apoi noțiunea de vergea de sticlă, de lemn etc. cu diverse întrebuițări tehnice. Mai avem de a face cu un nume generic dat unor piese cilindrice subțiri din organismul unei mașini. Sensul de ”pâine lungă și subțire” este înregistrat sub numărul șapte. Așadar, înțelegem că este vorba despre un sens înregistrat mai recent în spectrul semantic al acestei unități lexicale, obținut prin transfer metonimic. În acest caz se derulează situația în care structura de suprafață, constituită din succesiunea semnelor *baghetă*, dar care transmite aceeași substanță materială, este prezentă în mai multe realități socioculturale și este percepută în mod identic. H.Walter ne mai informează că în Franța este utilizată tradițional denumirea de *baguette parisienne de tradition française*, sau pur și simplu *parisienne* (în Belgia și Canada) sau *flûte*.

Deseori asistăm, totuși, la situații în care se produce o derulare specifică a semnului material (la nivel fonetic, morfologic, gramatical), dar care funcționează, totuși, în cadrul unui tablou conceptual al lumii creat nu de către o singură persoană sau de către o națiune, ci de oameni ca specie, aceasta fiind situația valabilă în cazul conceptului transmis prin formele materiale utilizate pentru alimentul ”pâine”. Pe plan gnoseologic este vorba despre o reflectare a faptelor din lumea materială, dezvoltată creativ de către reprezentanții diferitelor culturi și societăți.

Pentru a argumenta afirmațiile de mai sus, ne vom referi la câteva denumiri utilizate în limba franceză pentru alimentul pâine. Un efect amuzant se creează în denumirea unei varietăți de baghetă – *le bâtard* („copilul nelegitim al baghetei?”): este o baghetă cu o greutate tradițională, dar cu o formă mai scurtă și mai groasă comparativ cu bagheta obișnuită. De altă parte, în regiunile vinicole este popular un fel de pâine foarte lungă, denumit *le pain marchand du vin*.

Se consideră că pâinea în formă rotundă a fost și rămâne printre cele mai răspândite în diverse societăți și culturi. În regiunea Bretania, în Franța, este cunoscută pâinea ce reproduce forma faimoasei căciuli bretone – *le floron* și este denumită *le pain chapeau*. Tot din câmpul semantic al obiectelor pentru acoperirea capului este extras sensul metaforic al denumirii de pâine *la faluche*, care face aluzie la un fel de beretă moale purtată de studenții din Lille ; este un fel de pâine rotundă, plată, a cărei coajă albă rămâne moale (se aseamănă cu pâinea din Orientul Mijlociu). O formă apropiată este specifică pentru alte trei feluri de pâine *la fougasse*, *la fouace*, *la fouée*, toate provenind de la numele *focacia* de la *focus* (căminul casnic) în latina populară. *le pain Napoléon* are forma căciulii lui Napoléon, cu sinonime regionale *le pain marseillais*, *la navette*, *le pain de Cherbourg* – ultima denumire este o amintire a timpurilor când pâinea era frământată cu apă de mare.

Printre ocupațiile de zi cu zi ale locuitorilor Bretoniei era și rămâne pescuitul. Bărbații plecau uneori pentru o perioadă mai îndelungată la pescuit și printre merindele pe care le luau era un fel de pâine numit *le pain bateau*. O explicație posibilă a acestei denumiri rezultă chiar din faptul că este un aliment folosit pe corabie ; el reprezintă o pâine coaptă de două ori, cu o coajă groasă, un fel de pesmet care poate fi păstrat pe o durată mai îndelungată de timp și

anume această calitate asigură popularitatea acestui tip de pâine la marinarii pescari din regiune. Pâinea considerată în regiunea Ardenne un fel de protector al persoanelor este denumită *fer à cheval* sau *pain porte-bonheur* – este vorba despre un fel de pâine mai voluminoasă, în formă de potcoavă.

Dacă am compara sursele denumirilor de pâine în limbile română și franceză (reunite într-un mini-corpus în prezenta cercetare), putem ajunge la câteva concluzii și vom extrage niște tendințe specifice acestor culturi : în cultura vehiculată de limba română, denumirile de pâine sunt în strânsă legătură cu tradițiile și obiceiurile populare, ceea ce explică faptul existenței de lungă durată a acestor denumiri. Realitatea contemporană ne oferă un tablou mai pragmatic în alegerea denumirilor de pâine, bazat pe informații despre ingredientele folosite în aluatului pentru producerea pâinii sau pe respectarea rețetelor (un fel de analogie „funcțională”) pentru felurile de pâine care provin din alte culturi, dar care au intrat în viața noastră de zi cu zi. Denumirile de pâine provenite în urma aplicării procedeelelor de metaforizare sau de metonimizare sunt rar utilizate în limba română, ceea ce apare în opoziție totală cu situația înregistrată în limba franceză, în care există o varietate impresionantă a denumirilor de pâine rezultate dintr-o abordare creativă a metodelor denominative.

Am putea totuși presupune că analogia contribuie, în esență, la efectul creativ în generarea denumirilor de pâine în orice limbă, datorită procesului de *invenție* aplicat unei *recunoașteri*. Ne referim la situația când se face încercarea de a observa modul în care un element cu o funcție semiotică deja asumată ar putea fi proiectat pe o porțiune suficient imprecisă a unui conținut. (Eco, 2006 : 236) Altfel spus, este vorba despre situația fericită în care se formează o „metaforă vie” (Ricoeur, 1975), adică asistăm la manifestarea „sentimentului metaforic” atașat unităților lexicale, care depinde de funcția figurativă a analogiei. Putem constata că avem de a face cu o situație pertinentă și prolifică pentru îmbogățirea și varierea ariei tematice a denumirilor de produse de panificație în orice limbă.

Referințe bibliografice :

COȘERIU, Eugen (2013), *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, Iași : Editura Universității „A. I. Cuza”.

COȘERIU, Eugen (2009), *Omul și limbajul său*, Iași : Editura Universității „A. I. Cuza”.

ECO, Umberto (2006), *Sémiotique et philosophie du langage*, Paris : Presses Universitaires de France.

EREMIA, Anatol (2020), «Considerații onomasiologice privind istoria cuvintelor ». In : *Limba română*, Revistă de știință și cultură, nr. 1, anul XXX, disponibil la : <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3825> (consultat pe 20.11.2023).

HAGÈGE, Claude (1996), *L'homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines*, Paris : Librairie Arthème Fayard.

HOUEBINE-GRAVAUD, Anne-Marie (2005), «L'imaginaire linguistique : un niveau d'analyse et un point de vue théorique». In : *L'imaginaire linguistique*. Sous la direction de Anne-Marie Houebine-Gravaud, Paris : l'Harmattan, p. 9-21.

PEIRCE, Charles S. (1978), *Écrits sur le signe*, Paris : Éditions du Seuil.

RICHUR, Paul (1977), «Expliquer et comprendre. Sur quelques connexions remarquables entre la théorie du texte, la théorie de l'action et la théorie de l'histoire », In : *Revue Philosophique de Louvain*. Quatrième série, tome 75, n°25, pp. 126-147, disponibil la : https://www.persee.fr/doc/phlou_0035-3841_1977_num_75_25_5924 (consultat pe 20.11.2023).

RICHUR, Paul (1975), *La Métaphore vive*, Paris : Éditions du Seuil.

WALTER, Henriette (2022), *Deux mille mots pour dire le monde*, Paris : Bouquins éditions.

<https://dexonline.ro/>

<https://franzeluta.info/produse-de-panificatie/p%C3%AEine-%C5%9Fi-franzele/>